

PRAGMATIKANING SHAKLLANISH ILDIZI

Mahmudova Nigoraxon Boyqo‘zi qizi
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada pragmatikaning shakllanish ildizlari hususida ayrim fikr-mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek maqolada, pragmatikaning mazmuni, maqsadi va fan hususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar. Pragmatika, pragmatik «fetishizm», N.Chomskiy ta’limoti, deyktik ibora, kognitologiya.

КОРНИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАГМАТИКИ

Махмудова Нигорахан Бойқози қизи.
Базовый докторант Наманганского государственного университета

Абстрактный

В данной статье представлены некоторые мнения о корнях формирования прагматики. Также в статье раскрываются содержание, цель и особенности науки прагматики.

Ключевые слова. Прагматика, прагматический «фетишизм», учение Н. Хомского, дейктическая экспрессия, когнитология.

THE ROOT OF THE FORMATION OF PRAGMATICS

Mahmudova Nigorakhan Boykozi kizi
Doctoral student of Namangan State University

Abstract

This article presents some opinions about the roots of the formation of pragmatics. Also, the content, purpose and features of the science of pragmatics are explained in the article.

Keywords: Pragmatics, pragmatic "fetishism", N. Chomsky's teaching, deictic expression, cognitology.

Pragmatika tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishi sifatida o‘tgan asrning 60-70-yillarida shakllandi. 1970-yilda Dordrext shahrida «Tabiiy tillar pragmatikasi» mavzusida xalqaro konferensiya bo‘lib o‘tdi. Ushbu anjumanda o‘qilgan ma‘ruzalar to‘plamining muharriri, Tell-Aviv universitetining professori M.Bar -Hillelning «So‘z boshi»da qayd qilishicha, anjuman ishtirokchilari yakdillik bilan «Tabiiy til vositasida bajariladigan muloqotning pragmatik xususiyatlari ushbu muloqotning sintaktik va semantik xususiyatlari kabi lingvistik nazariya doirasida o‘rganilishi lozim», degan xulosaga kelishdi. Pragmatikaning «qayta tug‘ilish davri» - deb e‘tirof etilgan xuddi shu paytdan boshlab, xorijiy tilshunoslikda haqiqiy pragmatik ko‘tarilish yuzaga keldi.

Keyingi yillarda «pragmatika» atamasini qo‘llamaydigan tilshunos qariyb qolmadi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Natijada, o‘ziga xos pragmatik «fetishizm» holati paydo bo‘lib, bajarilgan tadqiqotlarda atamaning qo‘llanishidan tashqari, uning mazmuniga oid biror bir ma‘lumotni topish qiyinlashib bormoqda. Lozim bo‘lsa, bo‘lmasa atama qo‘llanaversa, uning negizida turgan tushunchaning siyqalanishiga olib kelinishi turgan gap. Inchunun, lisoniy birliklar pragmatik xususiyatlari, ularning pragmalingvistik tahlili haqida gapirishdan oldin «Pragmatika nima bilan shug‘ullanadi?», «Uning tadqiqot obyekti va predmeti nimadan iborat?», «Pragmatikaning asosiy tushunchalari, tamoyillari qaysilar?» kabi savollarga javob izlashga majburmiz. J.Layonz tilshunoslarning 12 - xalqaro kongressida (Vena, 1977) Pragmatikaning predmetini aniqlash va uning ta‘rifini berishga harakat qildi. «Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axborotni xuddi so‘zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo‘llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarning shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug‘ullanadi, deyish demakdir». Ushbu ta‘rifning asosida lisoniy harakatdagi ko‘zlanayotgan maqsad va unga erishish vositasi o‘rtasidagi munosabat turibdi. «Sabab-motiv-matssad» zanjiri nutqiy faoliyat rejasini shakllantiradi va uning voqelanishini ta‘minlaydi. Xuddi shu narsa

A.Kasherni pragmalingvistik tahlilning asosiy maqsadini «qo‘yilgan maqsadga erishishda lisoniy vositalardan foydalanishni ta‘minlovchi insonga xos bo‘lgan qobiliyat qoidalarini» yoritish va tushuntirish deb tavsiflashga undaydi. Pragmatikaga berilayotgan ta‘riflarni qiyoslaganimizda, ularning barchasida ushbu soha predmetini yoritishda yetishmayotgan to‘laqonlilikni, ayrim holda bir ta‘rif ikkinchisida ifodalanayotgan mazmunga qandaydir bir «soya» tushirayotganligini

sezamiz. Balki ushbu masalaga turli tomonlama yondashuv orqali «barcha sarhadlar bo‘ylab hujum qilish» yo‘li bilan umumiy holatni, o‘rganilayotgan hodisaning to‘liq suratini tasvirlash mumkindir. Buning isbotini izlash maqsadida pragmalingvistik adabiyotlarda berilib kelinayotgan ayrim ta‘riflarni eslatishga va qisman izohlashga harakat qilmoqchiman. Amerika tilshunoslarining ko‘p hollarda lisoniy faoliyatga oid har bir hodisa tahlilida N.Chomskiy ta‘limotiga tayanishga harakat qilishlari sezilib turadi. Pragmalingvistik tadqiqotlar ham bundan mustasno emas. Nutqiy harakatlar ijrosi negizidagi propozitsiya mazmuni va kommunikativ maqsadni namoyon qilish (illokutsiya) munosabatini o‘rgangan J.Katts pragmatika predmetini Chomskiy ta‘limotidagi lisoniy qobiliyat va nutqiy ijro, faollik qarama-qarshiligida ko‘radi.

«Grammatika gap turlari strukturasi haqidagi ta‘limotdir, pragmatika esa aksincha, lisoniy tuzilmalarning qurilishi, ularning grammatik xususiyat va munosabatlarini yoritish bilan shugullanmaydi. Pragmatik nazariyalar gap belgisi va propozitsiyaning matndagi muvofiqligini so‘zlovchi va tinglovchi tomonidan oqilona ta‘minlanishini o‘rganadilar.

Shunga nisbatan, pragmatik nazariya nutqiy faollik (performatiya) nazariyasining ma‘lum bir qismidir». Pragmalingvistik tadqiq doirasini bu darajada toraytirish uni faqatgina nutqiy ijro faoliyati bilan chegaralab qo‘yish nazariyani tor ko‘chaga yetaklashdan boshqa narsa bo‘lmas kerak. Bunday holatda lisoniy tahlil o‘z poydevori - lisonidan ajralib qoladi. Shubhasiz, lisoniy faoliyatning yuzaga kelishida sotsial muhit, muloqot vaziyati muhim rol o‘ynaydi va shakllanayotgan birlikning mazmuni matn yoki kontekstda namoyon bo‘ladi, aniqlanadi. J.Katts keltirgan misollar: «quyon» va «quyoncha» hamda yoki «it» va «kuchukcha» juftliklarining ikkinchi so‘zlarini («quyoncha», «kuchukcha») bolalarga nisbatan yoki ularning o‘zlari tomonidan ishlatilishi to‘g‘ri. Ammo ular mazmunidagi erkalash, kichraytirish ma‘nolari matnga ham ma‘lum. Bu ma‘nolar lisoniy xarakterga ega va leksik yoki morfologik ifoda vositasiga ega ekanligi ko‘rinib turibdi. Olmon olimlari pragmatika sohasini keng ma‘noda talqin qilish, uni tilshunoslikning umumlashtiruvchi sohasi sifatida e‘tirof etishni ma‘qul ko‘rishadi. Masalan, «Olmon lingvistik qomusi»ning mualliflaridan biri, matn tilshunosligi bo‘yicha yirik mutaxassis Z.Shmidt «Pragmatika» va «matn lingvistikasi» tushunchalari yagona bir mazmun anglatishini va ular birgalikda lisoniy muloqot umumiy nazariyasini shakllantirishini hamda ushbu nazariya, kommunikativ tilshunoslik sohasi sifatida, matn grammatikasi va an’anaviy grammatikani ham qamrab olishini isbotlash niyatida ekanligini bildiradi.

Mualliflar soni ko'paygani sari berilayotgan ta'riflardagi turli xillik, fikrlar zidligi ham o'sib borayotganligining guvohi bo'lmoqdamiz. Oxirgi 60-70 yil davomida pragmatikaning doirasi, qamrovi shunchalik kengaydiki, yagona bir nazariya va uning chegarasi haqida biror bir to'xtamga kelishning o'zi qiyinlashib bormoqda. Buning ustiga, Pragmatikaning taraqqiyotiga kognitologiya, madaniy antropologiya, falsafa, mantiq, sotsiologiya, faoliyat nazariyasi kabi tilshunoslikning sarhaddoshlari va sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, matn nazariyasi kabi sohalari ham hissa qo'shib kelmoqda. Pragmatik tadqiqotlarning predmetini nimalar tashkil qilmog'i darkorligi masalasi ham o'z dolzarbligini hanuz saqlab kelyapti. Yuqorida pragmatikani tor ma'noda talqin qiluvchi ayrim ta'riflar keltirildi. Xuddi shu yo'sindagi pragmatik tadqiqot doirasining toraytirilishini ayrim faylasuflarning fikrlarida ham sezish mumkin. U. Montegyu, P.Stroson kabilar pragmatikaning tadqiqot predmeti sifatida deydik iboralar («men», «sen», «bu yerda», «u yerda», «hozir», «o'sha paytda» kabilar) mazmunini tavsiflashdan iborat deb qarashadi. Ushbu birliklarning referentini matnsiz aniqlash mushkul ekanligi ma'lum. Ularning ma'nosini ravshanlantiruvchi eng kichik matn (minimal kontekst) so'zlovchi, tinglovchi, zamon, makon, registr, stilb, nutqiy harakat turi kabilarni inobatga oladi. Pragmatikaning keng miqyosdagi talqini uning tadqiq doirasiga insonning maqsadli harakat turlarining kiritilishida namoyon bo'ladi. Pragmatikaning bu ikki qutbli talqini doimo bir-biriga qarab intiladi va turli tadqiqotlarda pragmatika tushunchasiga berilayotgan tavsiflar bir-birini to'ldirib, ravshanlashtirib borayotgandek tuyuladi. Turli ishlarda qayd etilishicha, Pragmatika lisoning qo'llanishi bilan shug'ullanuvchi, nutqiy vaziyatda (kontekstda) faollashgan til tizimi haqidagi fan, tilni rejalashtirilayotgan maqsad nuqtayi nazaridan tadqiq qiluvchi fan, nutq aktlarini tavsiflovchi nazariya, konversatsion (ogzaki nutq) tahlil nazariyasi, shaxslararo munosabatlarni ifodalovchi lisoniy vositalarni o'rganuvchi soha va hokazo.

Niderland olimi T.A. van Deyk va uning izdoshlari lisoniy nutqiy qurilmalarining muloqot vaziyati uchun «yaroqliligi» masalasini nazariy jihatdan yoritish pragmatikaning maqsadi, deb hisoblaydi. Ushbu nazariyaning asosiy vazifasi nutqiy aktlarning kognitiv mazmunini yaratish, ularni esda saqlab qolish hamda ma'lum ijtimoiy-madaniy muhitda til tizimidan foydalanish va shu asnoda kommunikatsiya modelini shakllantirish muammolarini o'rganishdir. Xullas, Pragmatikaning predmetini aniqlash borasidagi urinishlar davom etmoqda, ushbu sohaga berilgan ta'riflar ham bisyor, ammo yuqorida eslatilgan ta'riflardan hech biri tilshunoslikning

ushbu sohasiga oid asosiy tushunchalarning mazmunini aks ettira oladigan darajadagi umumiylikka da'vogarlik qila olmaydi.

Xulosa o'rnida aytganda, tilshunoslikning navqiron sohasi Pragmatikaning istiqboli haqida fikrlar ko'p, ularni davom ettirish mumkin. Istiqbol endi boshlanmoqda.

Pragmatikaning "mevalari" etnopragmatika, sotsiopragmatika, etnosotsiopragmatika, madaniyatlararo pragmatika, qiyosiy pragmatika kabilarning taraqqiyoti nutqiy faoliyat haqidagi yangi nazariy fikrlarning tug'ilishiga sabab bo'lishi bilan bip qatorda, til ta'limi uslubiyatining yangi qoyalar, metodlar bilan boyitishiga gumon yo'q. Bundan tashuuri, pragmalingvistik bilim millatlararo, xalqaro munosabatlar, ishbilarmonlik sohasidagi muloqot ko'nikma-malakalarini o'stirish amaliyotida muqim o'rin egallashi ham aniq. Xullas, Pragmatika inson lisoniy faoliyatini ilmiy-amaliy tadqiq etishuning istiqbolli yo'nalishi bo'lib, uning ilmiy bilish tizimidagi o'rni qat'iylashmoqda.

REFERENCES:

1. Kipchakova, Y. (2021). Methodological And Didactic Aspects Of Information And Intellectual Culture In The Education Of A Developed Generation. Экономика И Социум, (6-1), 156-159.
2. Kipchakova, Y. X., & Kodirova, G. A. (2020). Innovative Technologies In Modern Education. Теория И Практика Современной Науки, (5), 29-31.
3. Kipchakova, Y., Abduxamidova, M., & Rahmonaliyeva, M. The Impact Of Innovative Technologies In Improving Student Knowledge. Студенческий Вестник Учредители: Общество С Ограниченной Ответственностью"Интернаука", 37-38.
4. Ботирова, Н. Д. Развитию Продуктивного Мышления Младших Школьников Development Of Productive Thinking Of Younger Schoolboys. Журнал Выпускается Ежемесячно, Публикует Статьи По Гуманитарным Наукам. Подробнее На, 4.
5. Djurabaevna, B. N., & Ibrokhimovna, T. S. (2020). Specific Features Of Teaching Mathematics In Primary School Students. Academia: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(8), 302-307.

